

הרב מרדכי וולנוב

כשרות ארבעת המינים

הקדמה

אחת מהמצוות החשובות ביותר בחג הסוכות היא מצוות ארבעת המינים. במאמר זה ננסה לסכם את ההלכות המעשיות הנוגעות לכשרותם של ארבעת המינים. יש סיבות רבות לפסילת כשרותם של ארבעת המינים כשעדיין הם בשדה, אך נתמקד בגורמים לפסילת ארבעת המינים כשהם מצויים דווקא בדוכני המכירה, כדי שהבא לבחור את ארבעת המינים לחג, יוכל להבין ולדעת מה עליו לבדוק בעצמו, ולא יצטרך לשאול ולהסתמך על דעת אחרים.

א. לולב

1. אורך הלולב

אורך שדרתו של הלולב צריך להיות לפחות ארבעה טפחים¹. לשיטת הגר"ח נאה: 33 ס"מ, לשיטת החזו"א: 40 ס"מ. יש לשים לב שאין מדובר במידת אורכו של הלולב מקצה לקצה, אלא באורכה של שדרת הלולב, שצריך להיות ארבעה טפחים, לבד מן העלין היוצאים מהשדרה². יש להיזהר שבתוך שיעור ארבעת הטפחים, הלולב יהיה מכוסה בעלים משני צדדיו, מאחר שמקום המגולה ללא עלים אין שמו לולב אלא 'אופתא'³. לכן בלולב שקצהו התחתון אינו מכוסה בעלים משני צדדיו, יש למדוד את ארבעת הטפחים של אורך השדרה רק מההתחלה של מקום יציאת העלים.

2. נחלקה התיומת

צורת גידולם של עלי הלולב כך היא: כשהם גדלים, גדלים שניים-שניים, כלומר, כל עלה מורכב משני עלים המחוברים בגבן זה לזה. גב (= חיבור) שני העלים נקרא 'תיומת'. נחלקו הפוסקים במקרה של לולב שנחלקה בו התיומת, האם הוא כשר או פסול. לדעת השו"ע⁴, כדי שהלולב ייפסל צריכים להתקיים שני תנאים: ראשית, שהתיומת חלוקה ופתוחה **ברוב עלי הלולב**, שנית, שהתיומת נפתחה **ברוב אורכו** של כל עלה ועלה. סוג פסול מעין זה הוא נדיר מאוד, ובדרך כלל לולב שנחלקה בו התיומת בכל העלים ובכל עלה ועלה, לא יגיע כלל לדוכני המכירה.

1. שו"ע, או"ח סי' תרנ סעי' א.

2. משנ"ב, סי' תרנ ס"ק ב.

3. ביאור הלכה, סי' תרמה סעי' ב, ד"ה ועדיין.

4. שו"ע, סי' תרמה סעי' ג.

לדעת הרמ"א⁵, מעיקר הדין אם נחלק העלה האמצעי שבלולב עד השדרה, הלולב פסול⁶. סברת המחמירים היא שכאשר יש סדק קטן בעלה האמצעי, על ידי נענועי הלולב הוא ילך ויגדל עד שהתימות תפתח לגמרי וייפסל הלולב⁷.

לכתחילה למצווה מן המובחר, נוהגים ליטול לולב שלא נחלק עלהו האמצעי כלל. בהסבר חומרת הרמ"א נחלקו האחרונים:

הט"ז⁸ סבור שיש להחמיר רק במקרה שהתימות נחלקה בשיעור של טפח. לעומתו, סובר ה'חיי אדם', שלדעת הרמ"א יש להחמיר אפילו במשהו. לכן לכתחילה, יש עדיפות בברכה על לולב שהתימות האמצעית שלו סגורה לגמרי, אף שמדינא אפשר לברך גם על לולב שנחלקה התימות שלו, כל זמן שלא נחלק רובו של העלה⁹.

3. מקרים נוספים

בלולבים שיש בהם שני עלים אמצעיים (ולא עלה אמצעי אחד בלבד), המשנ"ב¹⁰ פסק כדעת הב"ח¹¹, שלכל עלה יש דין תימות בפני עצמו, ואם נחלקה אחת מהם, הלולב פסול. שכיח מאוד למצוא לולב שבו העלה האמצעי אינו כפול לכל אורכו ומסתיים בגובה שווה, אלא צד אחד של העלה נמוך מעט מחברו. הפוסקים האחרונים הכריעו שמעיקר הדין, אם עלה אחד מכסה את רובו של העלה השני, הלולב כשר. אף על פי כן לחומרא, יש שכתבו שאם ההפרש ניכר לעין כאשר מסתכלים על הלולב ממרחק נטילה, יש להעדיף ליטול לולב אחר; אך יש שלא החמירו בכך כלל¹².

4. קור"א (לולב המכוסה בקליפה אדומה)

בדברי הראשונים לא מצאנו שכתבו על לולב זה, אך הבית יוסף¹³ כותב:

ולפי מה שמצא ר"י בתשובת הגאונים, צריך ששני הוצין אלו יהיו דבוקים ממש בלי שום פירוד כאילו הם גוף אחד, וזה דבר שאינו נמצא בארצם, אבל אצלנו נמצא הרבה פעמים כמין דבר אדום בלולב מצד פניו, שהוא מחבר שני הוצים אלו ונראה כל ראש הלולב כאילו הוא עץ אחד בלי שום פירוד.

מלשון הבית יוסף, משמע שלולב זה הוא מהודר מאוד, וכך נהגו רבים מבני עדות המזרח, ליטול דווקא לולב עם קור"א¹⁴.

5. שם.

6. לדעת הגר"א, יש לפסול מדינא גם אם העלה האמצעי נחלק ברוב אורכו (ביאור הגר"א לשו"ע, שם ס"ק ג, ד"ה ומיהו; והובא במשנ"ב, שם ס"ק טז).

7. ריטב"א, סוכה לא ע"ב, ד"ה אמר רב הונא.

8. ט"ז, סי' תרמה ס"ק ד.

9. משנ"ב, שם ס"ק יט.

10. משנ"ב, שם ס"ק טו.

11. ב"ח, סי' תרמה, ד"ה ולענין הלכה.

12. עיין בספר ארבעת המינים למהדרין, עמ' סד, שלדעת הגרש"ז אויערבאך יש להחמיר בדבר, ואילו לדעת החזו"א אפשר להקל בכך.

13. בית יוסף, סי' תרמה סעי' ג.

14. שדי חמד, אסיפת דינים, מערכת ד' המינים סי' ב אות א.

יש מהאשכנזים שנהגו גם כן ליטול לולב זה, ולא חששו שמא התיומת אינה סגורה לחלוטין¹⁵, אך יש שהחמירו לקחת לולב ללא קור"א, בגלל שתי סיבות:
 א. כיוון שהקור"א מכסה את התיומת, לא ניתן לראות האם התיומת סגורה לגמרי¹⁶.
 ב. האשכנזים פסקו כדעת הריטב"א¹⁷, שנענוע הלולב הוא כסכוס העלים, ולא כדעת הגאונים, שהנענוע הוא הולכה והבאה של הלולב. בלולב עם קור"א העלים מאוגדים יחד ואי אפשר לכסס בהם.
 למעשה: הספרדים נהגו להדר וליטול לולב עם קור"א. לאשכנזים, יש להעדיף לולב שתיומתו סגורה לגמרי, ללא קור"א.

5. נסדק ראשו ('הימניק')

לולב שנסדק ראשו (בלשון הגמרא: 'נעשה כהימניק'¹⁸) פסול. רש"י ביאר, שהלולב נעשה כעין ברזל של סופרים שיש לו שני ראשים - ראשו האחד מפוצל, לאמור ראש הלולב נראה כעין צורת V.
 כיוון שפסול זה מצוי מאוד, יש צורך לבאר היטב מהו ההבדל בין מקרה שנחלקה התיומת, שבו מעיקר הדין הלולב כשר כל זמן שלא נחלק רוב העלה האמצעי, לבין מקרה של לולב שנסדק, שפסול בכל אופן.
 רוב הפוסקים הכריעו כדעת המהרש"ם¹⁹, שפסול 'הימניק' משמעותו שנתרחקו סדקיו זה מזה היטב, עד שנראים שני ראשי העלים כמין מזלג בעל שתי שיניים, אך אם העלה האמצעי רק נסדק מעט, אף שנראה בבירור החלל שבין שני העלים, הלולב כשר. כיוון שכאשר מונח הלולב על השולחן או כאשר מונעגעים בו נוגעים העלים זה בזה, אין זה בכלל 'הימניק', ולכן הלולב כשר כל זמן שלא נחלק רובו של העלה.
 לעומתם, יש פוסקים ספרדים הסוברים שלדעת השו"ע, הלולב פסול דווקא אם רוב העלים נסדקו, אבל אם נסדק רק העלה האמצעי, הלולב כשר²⁰. כנגדם, יש פוסקים ספרדים הסוברים שגם לדעת השו"ע, אם נסדק רק העלה האמצעי, הלולב פסול²¹.

6. נקטם ראשו של לולב

מדינא דגמרא²², נקטם ראשו של לולב - פסול.

15. מאמר מרדכי, ס"ק ד; ועיין ב'שדי חמד' שם, שכתב שגם בין האשכנזים יש שנוהגים לקחת לולב זה.
 16. ספר אורחות רבנו ח"ב, עמ' רלב, שכך היה מנהג החזו"א והגר"י קנייבסקי, בעל הקהילות יעקב. ומובא שם שהיו פעמים שלא היה מצוי לולב שתיומתו סגורה כהוגן, ולקח הגר"י קנייבסקי זצ"ל לולב עם קור"א, ואמר שאף אם יש קור"א בין עלי התיומת, אין זה 'נחלקה התיומת' כיוון שהקור"א מחברת בין שני העלים.
 17. סוכה לז ע"ב, ד"ה ולהאי פירושא .
 18. סוכה לב ע"א.
 19. דעת תורה למהרש"ם, ס' תרמה סע' ז; וכן כתב החזו"א, או"ח ס' קמה ס"ק ח.
 20. כף החיים, ס' תרמה ס"ק כח. ועיין בביאור הלכה, שם סע' ז, ד"ה נסדק.
 21. עיין בהערות איש מצליח (של הרב מאזוז) למשנ"ב, בסוף כרך ו.
 22. סוכה כט ע"ב.

השולחן ערוך²³ מסביר כי 'נקטם ראשו, דהיינו שנקטמו רוב העלין העליונים, פסול'. יש שהבינו מלשון השו"ע, שהכוונה שנחתכו רוב העלים הגבוהים מן השדרה²⁴. אחרים הבינו, שהשו"ע עוסק בלולב שתיזמית בשני עליים אמצעיים, ולכן דבר על 'רוב עלין עליונים', אך בלולב המסתיים בשלושה עליים, גם לדעת השו"ע, אם נקטם העלה האמצעי, הלולב פסול²⁵. הרמ"א חלק על דברי המחבר, וכתב כי, 'אם נקטם העלה העליון האמצעי שעל השדרה, פסול'. לדעה שהמחבר לא דיבר על רוב העלים העליונים, אלא גם הוא מודה שלולב המסתיים בשלושה עליים ונקטם בו העלה האמצעי - פסול, אין כלל מחלוקת בין הרמ"א לבין השו"ע בדיון זה²⁶.

האחרונים דנו מהו שיעור הקטימה הפוסל בלולב. המשנ"ב²⁷ כתב, שפסול 'קטום' הוא משום פסול 'הדר', ופסולים אלו תלויים לפי מראית עיני רוב בני האדם בראייה שטחית. בשל כך, יש שכתבו שיש להחזיק את הלולב במרחק שאוחזו בשעת הנטילה (בערך כ- 35 ס"מ), ולהתבונן על הלולב. אם הקטימה נראית לעין, הלולב פסול, אך אם הקטימה אינה נראית לעין, הלולב כשר לנטילה²⁸. ויש שחולקים וסוברים שאפילו אם נקטם כל שהוא פסול²⁹.

האחרונים דנים בלולב שמהתיזמת האמצעית שלו יוצא כמין קוץ (מעין שערה דקה), אם כאשר נקטם ונפל הקוץ יש ללולב דין 'קטום' או לא. יש שהכריעו שלקוץ אין כלל דין עלה, ואם נקטם, אין הלולב נפסול³⁰. מנגד יש חולקים וסוברים שלקוץ יש דין עלה, ואם נקטם הקוץ יש לקחת לולב אחר³¹.

7. כוּוץ

בשולחן ערוך נפסק שלולב כוּוץ פסול³². השו"ע דן במום שנוצר בלולב בשעת הגידול, כאשר עלי הלולב או גופו מתכווצים ונוצרים בהם מעין קמטים. דבר זה מצוי בלולבים רבים מאוד, שבראש התיזמת ובעלים שבצדדיו נוצרו קמטים קטנים וצפופים, אין זה בכלל 'כוּוץ', ולולב זה כשר לכתחילה³³.

8. עקום

לולב ששדרתו התעקמה כלפי אחד הצדדים או לפניו, הלולב פסול. אם התעקמה השדרה

23. שו"ע, סי' תרמה סעי' ו.

24. כך הבינו הב"ח, הט"ז והגר"א. עיין בביאור הלכה, סי' תרמה סעי' ו, ד"ה רוב העלין.

25. נהר שלום ס"ק ג ומאמר מרדכי ס"ק ח, הובאו דבריהם בביאור הלכה שם. כמותם הכריע גם הרב מאזוז בהערות 'איש מצליח' על המשנ"ב.

26. עיין בביאור הלכה, שם.

27. משנ"ב, סי' תרמה ס"ק מו.

28. עיין בספר ארבעת המינים למהדרין, כיצד מכריע שם הלכה למעשה.

29. כך שמעתי מהרב אליקים לבנון והביא ראיה מדברי הבאור הלכה סימן תרמה סעיף ז ד"ה נסדק 'עשו ראשו של לולב כחוטמו של אתרוג וכלשהוא פוסל'.

30. כך מובא בשם החזו"א, בספר ארבעת המינים למהדרין של הרב דניאל עדס עמוד סז.

31. כך שמעתי מהרב מנחם בורשטיין בשם הרב מרדכי אליהו זצ"ל.

32. סוכה לב ע"א.

33. ספר ארחות רבנו ח"ב, עמ' רמד בשם הגר"י קניבסקי.

לאחוריו, הלולב כשר³⁴. מעיקר הדין, הלולב פסול רק אם התעקם כמגל, אבל אם התעקם רק במקצת, לא נפסל הלולב בשל כך³⁵.
 בוודאי שלכתחילה עדיף לקחת לולב שלא ניכרת בו כלל עקמומיות³⁶. אין צורך להשכיב את הלולב במאוזן אל מול העין ולבדוק אותו, אלא יש להעמיד את הלולב בצורה מאונכת במרחק נטילה, ולראות האם ניכרת העקמומיות³⁷.
 לולב עקום שנפסל מחמת עקמומיותו, ניתן ליישרו בצורה מיוחדת, ולהחזירו להכשרו³⁸.

9. כפוף

לולב הכפוף כאגמון פסול, בין אם כפוף לאחוריו בין אם כפוף לפניו. לדעת השולחן ערוך, הכפיונות הפוסלת היא דווקא כאשר הלולב כפוף בשדרתו, אבל אם כפוף רק בעליו, אין בכך פסול³⁹. אדרבה, הרא"ש כתב 'אוהב אני יותר לצאת בו (= בלולב שרק עליו כפופין ואילו שדרתו ישרה), שאין העלין נחלקין ותיומתו קיימת'⁴⁰. אך ה'לבוש' כתב, שכאשר עליו כפופין, הלולב אינו פסול, אלא אם העלה העליון לבדו כפוף; אך אם כל העלים העליונים או רובם כפופים, אין לצאת בו. המג"א העתיקו, אך הט"ז כתב שאין לחלק בכך, ומכל מקום אם יש לו לולב אחר, בוודאי עליו להיזהר שלא לצאת בלולב שרוב עליו כפופין⁴¹.

לכן, לכתחילה יש להעדיף לקחת לולב שאין עליו כפופים כלל⁴². יש שכתבו שכאשר הכיפוף הוא מעט לצד ואינו כאגמון, אין לחוש לכך כלל, ואדרבה, יש עדיפות ליטול לולב שכפוף מעט, כיון שהכיפוף מחזק את התיומת ומשאירה סגורה⁴³.

ב. אתרוג

1. חסר

אתרוג חסר פסול⁴⁴. הפוסקים נחלקו, האם יש שיעור לחיסרון הפוסל או שאפילו חיסרון כלשהו פוסל את האתרוג. למעשה יש להחמיר בכך⁴⁵, ואפילו חיסרון כלשהו פוסל.

34. שו"ע, סי' תרמו סעי' ח.

פירוש 'לפניו' ו'לאחוריו': כאשר מחזיקים את הלולב כך שהשדרה מופנית כלפי פניו של האוחז, אם הלולב עקום לאחוריו, דהיינו כלפי האוחז, אינו פסול. לעומת זאת, לולב שהתעקם לפניו, דהיינו כלפי חוץ, הרחק מהאוחז, הלולב פסול.

35. משנ"ב, שם ס"ק לג.

36. ספר חיים וברכה על ארבעת המינים, אות סו.

37. ספר ארבעת המינים למהדרין, עמ' קיח בשם הסטייפלר זצ"ל.

38. שדי חמד, מערכת ל אות ב.

39. שו"ע, סי' תרמה סעי' ט.

40. משנ"ב, שם ס"ק מ.

41. משנ"ב שם.

42. בכורי יעקב, סי' תרמה ס"ק קכד.

43. אורחות רבנו ח"ב, עמ' רמו בשם הגר"י קניבסקי.

44. פסול משום חיסרון - פסול רק ביום הראשון ולא בשאר ימים, כמבואר בסי' תרמט סעי' ו.

45. שו"ע, סי' תרמה סעי' ב.

הגדרת 'חסר': האתרוג מורכב משלוש קליפות, קליפה חיצונית ירוקה דקה מאוד. תחתיה יש קליפה עבה (באכילתה מורגש מעט טעם של חריפות), ומתחתיה מתחיל בשר האתרוג הלבן. לרוב הפוסקים⁴⁶, אם החוסר הוא מהקליפה החיצונית אך עדין נותר מראהו הירוק של האתרוג, אין זה בכלל 'חסר', ורק אם על ידי החיסרון התגלה הלובן הפנימי של האתרוג, יש בו דין 'חסר', ופסול. החיסרון האוסר הוא דווקא חיסרון הנראה לעין כשאוחז את האתרוג בידו. חיסרון הנראה רק על ידי עיון ומבט מעמיק, אינו פוסל⁴⁷. לאור הדברים שכתבנו, ברור שמוהל היוצא מן האתרוג על ידי לחיצה, אינו מורה על בעיית חסר⁴⁸. נקבים שנוצרו באתרוג על ידי קוצים בשעה שעוד היה על העץ, אינם פוסלים את האתרוג, כיוון שזוהי דרך גדילתו של האתרוג. דבר זה נכון רק כאשר נקדם עליו עור ובשר מלמעלה, אך אם רואה שאין העור והבשר קיימים בתוך הנקב, האתרוג פסול.

2. ניטל דדו

בראש האתרוג הגדל קיים פיטם. הפיטם עשוי מדד – עץ התחוב בתוך האתרוג ויוצא למעלה ממנו. בראש הדד עומדת השושנתא.

אתרוג שניטל ממנו כל הפיטם ונוצרה בו גומה, פסול⁴⁹. אם נחתך הדד בדיוק בראש האתרוג ולא נוצרה בו גומה, דעת הט"ז להקל, אך יש פוסקים שהחמירו בכך, ולמעשה ביום הראשון יש להחמיר⁵⁰.

אם נשבר רק חלק מהעץ ונשאר מעט עץ למעלה מן האתרוג, לדעת המג"א אין להחמיר בכך, אך למעשה, טוב להדר ולקחת אתרוג אחר⁵¹. לכתחילה יש להעדיף לקחת אתרוג שלא נפלה לו אפילו השושנתא⁵².

כל האמור לעיל הוא דווקא באתרוגים שבדרך בריאתם וצורת גידולם היו להם דד ושושנתא, ורק אחר שנקטפו מהעץ נפל להם הדד. באתרוגים רבים כלל לא מצוי דד בשעה שקוטפים אותם, כיון שהדד נופל מהאתרוג עוד בעודו על עץ, וגם אתרוגים אלו נחשבים מהודרים לכל דבר.

הערה: האמור לעיל נאמר דווקא על אתרוגים שהדד שלהם הוא כמין עץ. אם הדד הוא חלק מן האתרוג עצמו, ונחסר בו כלשהו, האתרוג פסול לכולי עלמא מדין 'חסר'⁵³.

46. שו"ע הרב, ס' תרמח סעי' טו-טז, חיי אדם, כלל קנא סעי' ה.

47. משנ"ב, ס' תרמח ס"ק מו; ובשו"ע הרב, ס' תרמח סעי' כב.

48. חזו"א, אור"ח ס' קמז ס"ק ה.

49. ס' תרמח סעי' ז. לדעת הרמ"א, פסול 'ניטל הדד' הוא משום חיסרון, הפוסל רק ביום הראשון וכשר בשאר הימים, אך לדעת המג"א, הפסול הוא משום 'הדר', וגם בשאר הימים יש להחמיר בכך, וכן ראוי לנהוג למעשה.

50. משנ"ב, שם ס"ק ל.

51. משנ"ב, שם ס"ק ל-לא.

52. רמ"א שם.

53. כף החיים, ס' תרמח ס"ק מח; וכן פסק באיש מצליח, כרך ג דף קיט.

3. ניטל העוקץ

העוקץ הוא העץ שבו תלוי האתרוג באילן. אם ניטל עוקצו של האתרוג ונוצרה בו גומה, האתרוג פסול. אם ניטל העוקץ אך מקום הגומה נשאר מכוסה, האתרוג כשר⁵⁴.

4. שינוי מראה

בדיון לגבי שינוי מראה, יש להפריד בין שני חלקי האתרוג: חוטמו של האתרוג לעומת שאר האתרוג. חוטמו של אתרוג הוא מהמקום שבו מתחיל האתרוג להיות משופע כלפי ראשו ועד דדו של האתרוג⁵⁵. מבחינה הלכתית, קיים הבדל גדול בין שינוי מראה בחוטמו של אתרוג לבין שינוי מראה בשאר האתרוג. בחוטמו של אתרוג, שינוי מראה פוסל במשהו. בשאר האתרוג, שינוי מראה פוסל כשהוא קיים בשניים או בשלושה מקומות, ודווקא כאשר נקודות אלו אינן באותו צד, ואם נעביר קו דמיוני המחבר את כל הנקודות, רוב שטחו של אתרוג יהיה מוקף⁵⁶.

שינוי מראה על גבי הפיטם או בעוקץ, המנהג הוא שאינו אוסר⁵⁷. שינוי המראה האוסר הוא כל נקודה שחורה או לבנה שלא ניתן להסירה מגוף האתרוג. מראה חום אינו אוסר. המראה האוסר הוא דווקא כאשר מסתכלים על האתרוג כדרך שנוטלים אותו, ללא עיון מעמיק. מראה שחור הנראה רק אחר עיון, אינו נחשב לשינוי מראה, והאתרוג כשר⁵⁸.

חזזית היא מעין אבעבועות הנובעות מעיפוש האתרוג, ודינה כדין שינוי מראה. החזזית האוסרת היא דווקא חזזית הניכרת במישוש היד, אך אם חזזית אינה גבוהה ואינה בולטת מגוף האתרוג, ואינה ניכרת במישוש היד, היא אינה אוסרת⁵⁹. ה'בלעטלאך' דומה לחזזית, אך בדרך כלל אינו אוסר. 'בלעטלאך' נוצר בשעת הגידול, מעלה ששפשף את האתרוג. כאשר ה'בלעטלאך' בולט מגופו של אתרוג, יש להחמיר ולקחת אתרוג אחר⁶⁰.

5. צבע האתרוג

אתרוג שצבעו ירוק כעשבי השדה ואינו עתיד להצהיב - פסול⁶¹. אתרוג שעתיד להצהיב⁶² כשר, אפילו בשעה שהוא ירוק כעשבי השדה. לכתחילה טוב

54. שו"ע, סי' תרמח סעי' ת. פסול של ניטל העוקץ הוא משום 'חסר' ולכן הוא פסול רק ביום הראשון ולא בשאר ימי החג.

55. שו"ע, סי' תרמח סעי' ג.

56. משנ"ב, שם ס"ק לז, מא.

57. ספר חיים וברכה על ארבעת המינים, אות רנט-רסב.

58. משנ"ב, סי' תרמח ס"ק מו.

59. שו"ע, סי' תרמח סעי' יג.

60. משנ"ב, שם ס"ק נ.

61. שו"ע, סי' תרמח סעי' כא.

62. הקונה אתרוג ירוק ורוצה להצהיבו, יכול להניחו בסביבת תפוחי עץ. מתפוחי העץ מופרש גז האתילן, הגורם להצהבת האתרוג. אין להניח את האתרוג על גבי התפוחים או ביניהם, שכן דבר זה עלול לגרום לנשירת העוקץ. ניתן לקחת קופסת נעליים ולשים בקצה אחד תפוחים ובקצה השני את האתרוג,

לקחת אתרוג שהתחיל להצהיב קצת⁶³. דעת הב"ח שיש להחמיר שלא לקחת אתרוג שצבעו ירוק, גם אם עתיד להצהיב, משום שבאתרוג ירוק יש פסול של הדר⁶⁴. למעשה, מנהג העולם שלא להחמיר ואין חוששים לדעת הב"ח. מובא בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל, שכיום אין אתרוגים שצבעם ירוק כעשבי השדה שפסולים, כיוון שבסופו של דבר, כולם מצהיבים⁶⁵.

ג. הדס

1. שיעורו

שיעורו המינימלי של ההדס הוא שלושה טפחים⁶⁶ (לדעת החזו"א: 30 ס"מ, לדעת הגר"ח נאה: 24 ס"מ).

אף ששיעור זה מודד את מקומם של עלי ההדס, יש למדוד את הענף ולא את העלים. לדוגמה, אם עלי ההדס עולים למעלה מן הענף, מדידת שיעור ההדס תהיה בגופו של הענף ולא תתחשב בעלים הגבוהים יותר⁶⁷. להדס אין שיעור מקסימלי, ומכל מקום, בשעת הנטילה צריך ששדרתו של הלולב תהיה גבוהה בשיעור של טפח לפחות, יותר מן ההדסים והערבות⁶⁸.

2. שיהיה עבות

מבנה ההדס: ההדס הוא ענף שלכל אורכו יוצאים עלים השוכבים על הענף. מכל קן - שורת גובה אחת, יוצאים שלושה עלי הדס, וכל עלה מכסה ברוחבו את העלים שמצדדיו. כל עלה יוצא מעוקץ נפרד. העלים בגובהם מכסים⁶⁹ את כל אורך הענף, עד שלא נשאר בו מקום מגולה. ההדס הכשר הוא הדס שבכל קן וקן עומדים שלושת העלים זה כנגד זה בשווה⁷⁰. הדס זה נקרא 'עבות'. 'הדס שוטה' הוא הדס ששלושת העלים בכל קן אינם

ולסגור את הקופסא למשך יומיים-שלושה. רצוי מאד לא לפתוח את הקופסא במשך הימים האלו, כדי שלא לקלקל את הצהבת האתרוג.

63. משנ"ב, שם ס"ק סה.

64. ב"ח, סי' תרמח.

65. ספר ארבעת המינים למהדרין, עמ' תפח.

66. שו"ע, סי' תרנ סעי' א.

67. משנ"ב, שם ס"ק א.

68. שו"ע, סי' תרנ סעי' ב.

69. למעשה, רוב הפוסקים הכריעו שגם אם העלים אינם חופים את העץ אלא עומדים לצדדים, ההדס כשר לכתחילה. עיין בשערי תשובה סי' תרמו ס"ק ג, שהביא את דעת ה'מור וקציעה' להחמיר, אך ה'ביכורי יעקב' בתוספת בכורים (סוף הספר), והחזו"א, או"ח סי' קמו ס"ק טו מפסקים לגבי חידושו של ה'מור וקציעה'.

70. בשם החזו"א מביאים, שאין צריך שיהיו ממש באותו קו, אלא כל קן שיש בו קו ישר העובר בתוך גובה נקודת חיבורם של העלים לעץ, נקרא הדס עבות, כגון שבסיס העוקץ של עלה אחד עומד בקו שווה עם גובהו של העוקץ השני. עיין בספר חידושים וביאורים, סוכה, סי' ה.

נמצאים בקו שווה. לדוגמא, אם היו שני עלים בשווה זה כנגד זה, והעלה השלישי יוצא מעט גבוה מהם, אין זה עבות, אלא הדס שוטה, ופסול⁷¹.
 לכתחילה, יש לקחת הדס שכולו עבות, כלומר שמכל קן בהדס יהיו שלושה עלים באותו גובה. אך אם אין כולו עבות אלא רובו⁷², די בכך להכשירו⁷³. הדס שרובו עבות כשר, אפילו כאשר הרוב מקוטע ואינו ברצף⁷⁴.
 הדס הארוך מהשיעור המינימלי (שלושה טפחים), כל זמן שיש רוב שיעור (טפח וחצי וקצת) שהוא עבות, ההדס כשר⁷⁵. בהדס ארוך מהשיעור, שיש בו טפח וחצי וקצת שהוא עבות (רוב השיעור המינימלי), אך רוב ההדס אינו עבות, יש אומרים שרוב העבות צריך להיות רצוף ולא למקוטעים⁷⁶.
 הדס שמלכתחילה היו לו שלושה עלים בכל קן, ואחר זמן נשר מכל קן עלה אחד, נחלקו הפוסקים האם הדס זה נקרא עבות או שוטה. למעשה, יש להחמיר שלא לקחתו אלא בשעת הדחק⁷⁷.

3. נקטם ראשו

נקטם ראשו של ההדס, לרוב הדעות פסול ויש לקחת הדס אחר⁷⁸.
 הקטימה הפוסלת היא דווקא בעץ ולא בעלים⁷⁹. לכן, אף על פי שנשרו העלים בראש ההדס ונשאר ראש העץ ערום, ההדס כשר, ובלבד שנשאר רוב שיעורו עבות (בכל קן שלושה עלים).

ג. ערבה

1. שיעורה

שיעורה המינימאלי של הערבה הוא שלושה טפחים⁸⁰ (לדעת החזו"א: 30 ס"מ, לדעת הגר"ח נאה: 24 ס"מ).
 לערבה אין שיעור מקסימאלי, ומכל מקום צריך שבשעת הנטילה תהיה שדרתו של הלולב גבוהה בשיעור של טפח לפחות יותר מן הערבות⁸¹.

71. שו"ע, ס' תרמו סעי' ג. ועיין במשנ"ב, שם ס"ק טו, שאין להכשיר כלל הדס שוטה.

72. ב"כף החיים' (ס' תרמו ס"ק לח) כתב, שיהיה רוב ניכר, ובספר אורחות רבנו (ח"ב, עמ' רמט) מובא, שהגר"י קניבסקי היה מקפיד שההדס יהיה משולש לפחות בשני טפחים.

73. שו"ע, ס' תרמו סעי' ה.

74. פמ"ג, משבצות זהב, ס' תרמו ס"ק ט.

75. ביאור הלכה, ס' תרמו סעי' ו בסוף ד"ה ולעיכובא.

76. עיין ב'ביאור הלכה', ס' תרמו, ד"ה לעיכובא, שם מביא את דעת הפמ"ג, המסתפק בדבר זה.

77. משנ"ב, ס' תרמו ס"ק יח.

78. עיין שו"ע, ס' תרמו סעי' י.

79. רמ"א שם.

80. שו"ע, ס' תרנו סעי' א.

81. שו"ע, ס' תרנו סעי' ב.

2. מקום גידולה

רוב מיני הערבות גדלים על הנחלים, ולכן נקרא שמן 'ערבי נחל', אך גם ערבה הגדלה במקומות אחרים ולא על הנחל כשרה⁸². יש שכתבו, שלכתחילה יש להעדיף לקחת ערבה הגדלה על נחל, ויש שכתבו שאין להחמיר בכך כלל⁸³. למעשה, המנהג שלא להחמיר בכך, ואפשר לקחת ערבה מכל מקום, ובלבד שיהיו בה את סימני הכשרות של הערבה⁸⁴.

3. סימני הכשרות של הערבה⁸⁵

1. עלה הערבה משוך כנחל ואינו עגול.
2. קצה העלים (מסגרת העלה) חלק, או שיש בו פגימות קטנטנות.
3. קנה הערבה אדום, וכל שאינו לבן נקרא אדום, כיוון שאף שעכשיו הקנה ירוק, כאשר השמש תכה בו הוא יהיה אדום⁸⁶.

4. נשרו העלים

ערבה שנשרו רוב עליה בשיעור שלושה טפחים, פסולה⁸⁷. אם נדלדלו עליה מהקנה או שנסדקו העלים או שנחלקו, כתב הרב המגיד, שזה נקרא 'נפרצו עליה', והערבה פסולה, ודווקא כאשר היה כן ברוב העלים. וכתב המגן אברהם, שכיוון שערבות מצויות בינינו יש להחמיר בכך⁸⁸. אם חסר מכל עלה רק מקצתו, כשרה, אבל אם חסר רוב העלה, וכך הוא ברוב עלי הערבה, הערבה פסולה⁸⁹.

5. נקטם ראשה

נקטם ראש עץ הערבה, פסולה. אם נקטמו העלים, אפילו העלה שבראש הערבה, כשרה. והוא הדין אם נקטם העלה הנקרא 'לבלוב', גם כן אין בכך פסול בערבה⁹⁰. יש הנוהגים לקחת ערבה שבראשה יש לבלוב, משום שעלה זה מוכיח ללא כל ספק, שלא נקטם העץ של הערבה, ומכל מקום אין זה מדינא, ובכל מקרה שניכר בבירור שלא נקטם העץ, הערבה כשרה.

82. שו"ע, ס' תרמז סעי' א.

83. משנ"ב, שם ס"ק ג.

84. ע' בהערות איש מצליח על המשנ"ב, שכתב בשם הרב משה לוי, שלא ראינו שמחמירים בכך.

85. שו"ע, ס' תרמז סעי' א.

86. משנ"ב, שם ס"ק ב.

87. שו"ע, ס' תרמז סעי' ב; ובמשנ"ב, ס"ק ט, ועיין בס"ק ח, שכתב שיש להיזהר בשעה שתוחב את הערבה בלולב שלא ינשרו ממנה העלים.

88. משנ"ב, שם ס"ק ט.

89. פסקי תשובות, ס' תרמז סעי' ג, בשם אורחות חיים.

90. שו"ע, ס' תרמז סעי' ב, ובמשנ"ב, שם ס"ק י.